

<https://doi.org/10.52340/lac.2021.668>

ფუნქციურზმნიანი შესიტყვებები გერმანული ენის განვითარების ისტორიულ კონტექსტში

სალომე შავგულიძე

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

e-mail: salomeshavgulidze@yahoo.de

ფუნქციურზმნიანი შესიტყვებების არსებობას მეცნიერები გერმანული ენის განვითარების სხვადასხვა ეტაპზე ადასტურებენ. მოვლენა, რომლის საწყისები ენის განვითარების ადრეულ პერიოდებში ფიქსირდება, არ არის მხოლოდ გერმანული ენისათვის დამახასიათებელი. ის ფაქტი, რომ შესიტყვებათა რაოდენობა გერმანულში საუკუნეთა მანძილზე მატულობს, ადასტურებს მისი განვითარების ტენდენციას სინქრონიულიდან ანალიზური აგებულებისაკენ.

ენის დიაქრონიული განვითარების პროცესში იკვეთება გარკვეული პერიოდები, როდესაც ნომინალიზაციის და შესიტყვებათა გამოყენების ტენდენცია უფრო მეტად გამოიხატება, ვიდრე სხვა მონაკვეთებში. ფუნქციურზმნიანი შესიტყვებების სისტემურ მოვლენად ჩამოყალიბა კი ივარაუდება XVIII საუკუნეში. ისინი ფიქსირდება სამეცნიერო ლიტერატურაში და მმართველობის ენაში, ასევე მხატვრულ ლიტერატურაში. XVII-XVIII საუკუნეებში განსაკუთრებით მომძლავრდა ამ შესიტყვებათა გამოყენება, რაც ამ დროისათვის გერმანულ და ევროპულ აზროვნებაში მომხდარი ცვლილებების, ფილოსოფიისა და მეცნიერების განვითარების, ბიუროკრატიული აპარატის ჩამოყალიბების და სავაჭრო ურთიერთობების ცვლილებების კვალდაკვალ წარმოქმნილ ენობრივი გამოხატვის საჭიროებებს უკავშირდება. მოხდა გერმანული ენის შინაგანი პოტენციალის და ანალიზური აგებულებისაკენ მიდრეკილების განვითარება შეცვლილი ცხოვრებისეული პირობების გათვალისწინებით.

თანამედროვე გერმანულ ენაში ფუნქციურზმნიანი შესიტყვებების ფართოდ გამოყენებას მრავალი ფაქტორი განაპირობებს. ისინი გვხვდება თითქმის ყველა ფუნქციურ სტილში: უმეტესად ოფიციალურ, სამეცნიერო და პრესის ენაში, ასევე მხატვრულ ლიტერატურაში.

საკვანძო სიტყვები: ფუნქციურზმნიანი შესიტყვებები, გერმანული ენა, ოფიციალური, სამეცნიერო და პრესის ენები

ფუნქციურზმნიანი შესიტყვებები წარმოადგენენ ზმნური შინაარსის მქონე არსებითი სახელისა და ზმნისგან შემდგარ, ერთიანი შინაარსის მქონე, სემანტიკურად და ფუნქციურად ზმნის შესაბამის ერთეულს. მაგალითად, zum Ausdruck kommen, in Besitz nehmen, Hilfe leisten. გერმანულ ენათმეცნიერებაში გავრცელებული მოსაზრებით, სხვადასხვა საკომუნიკაციო სიტუაციაში ფუნქციურზმნიანი შესიტყვებების ხშირი გამოყენება თანამედროვე გერმანული ენის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან მოვლენას, მის დამახასიათებელ ნიშანს წარმოადგენს [შდრ.: Polenz 1963; Heringer 1968, Relleke 1974; Helbig 1979, Jie 1986]. ლინგვისტთა ნაშრომებში ფუნქციურზმნიანი შესიტყვებები უმეტესად სინქრონიულ პლანში განიხილება, რამაც შეიძლება შთაბეჭდილება შექმნას, რომ ეს ენობრივი ფორმები მხოლოდ თანამედროვე გერმანულ ენაში

გამოიყენება. თუმცა, როგორც მეცნიერები ადასტურებენ, ფუნქციური ზმნები და ფუნქციურზმნიანი შესიტყვებები არ არის ახალი ენობრივი მოვლენა და მათი არსებობა და გამოყენება გერმანული ენის ისტორიის საკმაოდ ადრეულ ეტაპებზე ფიქსირდება.

სხვადასხვა მეცნიერი შესიტყვებათა გამოჩენის თარიღად გერმანულ ენაში სხვადასხვა დროს ასახელებს. ასევე განსხვავებულია მოსაზრებები მათი წარმოშობის მიზეზებისა და ფუნქციების შესახებ ადრეულ თუ თანამედროვე გერმანულში.

ჰონგ ტიანფუ ფუნქციურზმნიანი შესიტყვებების წარმოშობის პერიოდად ადრეულ ახალ ზემოგერმანულს (1350–1650 წწ.) თვლის. ამ მოსაზრების თანახმად, გერმანული ენის განვითარების გარკვეულ ეტაპზე ისინი თავისუფალი შესიტყვებების სახით არსებობდნენ და მხოლოდ მე-14–16 საუკუნეებში თანდათან გადაიქცნენ მყარ შესიტყვებად: „Die Funktionsverbgefüge waren im Verlauf der Entwicklung der deutschen Sprache zunächst freie Wortgruppen. Erst zwischen dem 14. und 16. Jh., nämlich im Frühhochdeutschen, gingen sie allmählich in feste Wortgruppen über“ [შდრ: Jie, 1986: 15, 288]. მკვლევართა ერთი ნაწილი ფუნქციურზმნიან შესიტყვებებს გერმანული ენის განვითარების უფრო ადრეულ ეტაპზე, საშუალო ზემოგერმანულში (1050–1350) პოულობს. ერთ–ერთ წყაროდ სახელდება ჰართმან ფონ აუეს პოემა „გრეგორიუსი“, სადაც შესამჩნევია, რომ შესიტყვებები დიდ როლს თამაშობენ, მათი სემანტიკური ფუნქციიდან გამომდინარე. სხვა საშუალო ზემოგერმანული ტექსტური წყაროებიც იძლევა მსგავსი დასკვნების გაკეთების საშუალებას. აღნიშნულ შესიტყვებებთან მიმართებაში გამოითქმება მოსაზრება მათი მთავარი ფუნქციის, კერძოდ, აქციონალობის დიფერენცირების შესახებ [შდრ.: Jie, 1986: 16–17].

კარლა გუთმახერის აზრითაც ზმნური და სახელადი კომპონენტებისაგან შემდგარი შესიტყვებები წარმოდგენილია XIII საუკუნის გერმანული სამართლის ერთ–ერთი უძველესი წერილობით წყაროსა და საშუალო ქვემოგერმანულ ენაზე დაწერილ პროზაულ ნაწარმოებში „Sachsenspiegel“ (1220–1235 წწ.). ძეგლი ცხადყოფს, რომ შესიტყვებები ძირითადად საკანცელარო და სავაჭრო ენაში იყო გავრცელებული [Gutmacher, 1980: 9].

პეტერ ფონ პოლენცი ფუნქციურზმნიანი შესიტყვებების სისტემურ მოვლენად ჩამოყალიბის პერიოდად ასახელებს XVIII საუკუნეს, ხოლო გავრცელების სფეროდ – სამეცნიერო ლიტერატურას და ოფიციალურ (მმართველობის) ენას, ასევე მხატვრულ ლიტერატურას. საინტერესოა, რომ ამ ენობრივი ფენომენის საწყისებს მეცნიერი ხედავს გერმანული ენის განვითარების გაცილებით ადრეულ საფეხურზე, კერძოდ, კი ძველ ზემოგერმანულ სამართლის ენაში (750–1050 წწ): „die Formeln in Gebrauch nehmen / setzen / kommen / sein / haben kommen im 18. Jahrhundert häufig vor, ... lassen sich aber zum Teil schon in der althochdeutschen Rechtssprache nachweisen“ [Polenz, 1963: 35].

ვალპურგა რელეკეს ცნობით, ძველი ზემოგერმანული ენისადმი მიძღვნილ კვლევებში მკვლევრები ზოგჯერ მართლაც ამახვილებენ ყურადღებას არსებითი სახელისა და ზმნისგან შემდგარ შესიტყვებებზე, რომლებიც თავიანთი გრამატიკული, სინტაქსური ან სემანტიკური სტრუქტურის გამო ვერ აღიწერებიან სხვა საკვლევი საკითხების კონტექსტში. ძველი ზემოგერმანულის ცნობილ გრამატიკებში ასევე არ არის მითითებები ამ შესიტყვებების შესახებ. ამის მიზეზს მეცნიერი შემდეგნაირად ხსნის: ენობრივი მოვლენების სინტაქსური აღწერა, რომელსაც შეუძლია ამ შესიტყვებათა განსაკუთრებულ ფუნქციაზე მინიშნება და მათი ადეკვატური კვალიფიცირება, მაშინდელ გრამატიკებში არ გვხვდება. ფონეტიკის და მორფოლოგიის ასპექტით კი ფუნქციურზმნიანი შესიტყვებები არ არის გასაგები, რადგან ამ სფეროში ისინი არ განსხვავდება სხვა სიტყვებისა და სიტყვათა ჯგუფებისგან [Relleke, 1974: 14].

იუან იე ქრონოლოგიურად უფრო შორს მიდის და შესიტყვებებს გუთურს უკავშირებს. მაგალითად, ეპისკოპოს ვულფილასეულ ბიბლიის გუთურ თარგმანში (IV საუკუნე) მეცნიერი პოულობს შესიტყვებას, ყურადღებას ამახვილებს ბერძნულ ნიმუშზე და ასკვნის, რომ ისეთი ფორმები, როგორცაა *Und bringe uns nicht in Versuchung.... ბერძნული...briggais ... in fraistubnuiai ...*-ის მიბადვითაა შექმნილი [(Jie, 1986: 15)].

საინტერესოა, ფუნქციურზმნიან შესიტყვებათა გამოყენების სიხშირისა და ინტენსივობის რა ტენდენცია შეიმჩნევა გერმანულში. მეცნიერთა დაკვირვებით საშუალო ზემოგერმანულში ფუნქციურზმნიან შესიტყვებათა უფრო დიდი რაოდენობა ფიქსირდება, ვიდრე ძველ ზემოგერმანულში, ხოლო ადრეულ ახალ ზემოგერმანულში ეს მოვლენა უფრო ვითარდება და შესიტყვებებიც უფრო ხშირია. ეს ტენდენცია თავსდება გერმანული ენის ანალიზურ ენად ჩამოყალიბების ზოგად კონტექსტში. საინტერესო ფაქტს აფიქსირებს იე: მიუხედავად იმისა, რომ ლუთერი გამოდიოდა აზრის შეიტყვების მეშვეობით ფორმულირების წინააღმდეგ, როგორცაა ვერ უვლიდა გვერდს ენის განვითარების ტენდენციას და მაინც იყენებდა მის მიერვე დაწუნებულ ფორმებს: „Obwohl Luther selbst gegen Formulierungen wie *“die Verlierung der Salben ist geschehen“* war, schrieb auch er solche Sätze wie *“... das ist ihre lehre in ein zweifel brechte“*, *“wie thu ich, das ich die Wittemberger ins Geschrei bringe“* [შდრ: Jie, 1986: 16–17].

ფუნქციურზმნიან შესიტყვებებზე დიაქრონიული თვალსაზრისით მსჯელობისას ერთი ფაქტორიც უნდა გავითვალისწინოთ: ეს მოვლენა არ არის მხოლოდ გერმანულის-თვის დამახასიათებელი. ამიტომაც ისმება კითხვა: შესიტყვებებთან მიმართებაში ევრო-პულ ენებში მრავალრიცხოვანი დამთხვევების არსებობა პირდაპირი ზეგავლენის შედეგია, თუ წარმოქმნისათვის მსგავსი პირობების არსებობაა სავარაუდო.

ჰანს-იურგენ ჰერინგერის აზრით, სავარაუდოა ლათინურის გავლენა გერმანულზე ამ მიმართულებით. ეს გავლენა შესაძლებელია ორი გზით განხორციელებულიყო: ლათინური ენის მსგავსი შესიტყვებების თარგმნით ან ლათინური რიტორიკის წესებით. მკვლევარი XIV-XVI საუკუნეებში ფუნქციურზმნიანი შესიტყვებების მოჭარბებას განიხილავს როგორც გერმანულ ენაზე ლათინური ენის და რიტორიკის ზეგავლენის შედეგს [Heringer, 1968: 119].

XVI-XVIII საუკუნეებში გერმანულ ენაში ფუნქციურზმნიანი შესიტყვებების ხშირი გამოყენების ერთ-ერთ შესაძლო მიზეზად ჰერინგერი ფრანგული ენის გავლენას ასახელებს. რასაც ადასტურებს ისიც, რომ ხშირად უცხო სიტყვები გვხვდება შესიტყვებათა სახელად კომპონენტად, რაც კალკირებაზე მეტყველებს. თუმცა მეცნიერი იქვე დასძენს, რომ მოსაზრება, რომ ამ კალკებმა დაუდო საფუძველი შესიტყვებათა შემდგომ ანალოგიურ წარმოებას, არ არის გამართლებული, რადგან შესიტყვებების წარმოების შესაძლებლობა ბევრად უფრო ძველია, ვიდრე ენის განვითარების რომელიმე პერიოდში შესიტყვებათა გამოყენების ტენდენცია და გარე გავლენები. ჰერინგერი ასკვნის, რომ გერმანულ ენაში ამ შესიტყვებათა წარმოშობის უკვე არსებულ შესაძლებლობებს და ტენდენციებს ძლიერ შეუწყო ხელი ლათინური და ფრანგული ენების გავლენამ [(Heringer 1968: 119–120)].

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, პოლენცის აზრით, ფუნქციურზმნიანი შესიტყვებები სისტემურ ენობრივ მოვლენად XVIII საუკუნეში ჩამოყალიბდა. მეცნიერი ამ ფაქტს გერმანული ენის სტრუქტურული განვითარების ტენდენციას უკავშირებს სინთეზურიდან ანალიზური წყობისაკენ, რომლის წინა პლანზე წამოწევა და გააქტიურება დროის გარკვეულ მონაკვეთში სოციალურმა ცვლილებებმა გამოიწვია. ფუნქციურზმნიანი შესიტყვებები გვხვდება ოფიციალურ (მმართველობის) ენაში. პოლენცის აზრით, „ქაღალდის ეპოქის“ აბსტრაქტულად მოაზროვნე ადამიანი თავის საქმიანობას და სურვილებს გარესამყაროსთან მიმართებაში

არსებითი სახელებით უკეთ გამოხატავს ვიდრე ზმნებით. ის უარს ამბობს ზმნის დინამიურობაზე და არსებითი სახელის სტატიკურობას იყენებს: „Der abstrakt denkende Mensch des Papierzeitalters formuliert offenbar sein Tun und Wollen und sein Wissen von der Umwelt lieber mit Substantiven als mit Verben. Er meidet die dynamische Begrifflichkeit des Verbuns und hält sich möglichst an die statische des Substantivs“ [Polenz 1963: 11].

ფუნქციურზმნიანი შესიტყვებები არა მხოლოდ საკანცელარიო ენაში ჩამოყალიბდა, არამედ XVII-XVIII საუკუნეების აკადემიურ სტილშიც მომრავლდა. ამის მიზეზად, ხშირად, სამეცნიერო სტილზე ოფიციალური ენის ზეგავლენა ითვლებოდა. ადმინისტრაციული, იურიდიული და კომერციული სფეროების ენობრივი ტრადიციების ზეგავლენა ახალი ზემოგერმანულის წერილობით ენაზე აშკარაა, მაგრამ აკადემიურ სტილში შესიტყვებათა მოჭარბებაზე მხოლოდ ოფიციალური სტილისადმი პასუხისმგებლობის დაკისრება პოლენცისათვის გადაჭარბებულია. მეცნიერი ამ ორ სფეროში შესიტყვებათა პარალელურ განვითარებაზე საუბრობს. ნაზმნარი აბსტრაქტული სახელები კარგად თავსდებოდა სამეცნიერო ტერმინოლოგიის ფარგლებში. შესიტყვებებით შესაძლებელია დაკვირვების, გაგების, გააზრების პროცესის გამოხატვა. მათი უმრავლესობა ემსახურება ქმედებებისა და პროცესების აქციონალურ დიფერენცირებას, რაც სამეცნიერო სამეცნიერო-ანალიზურ აზროვნებასთან მჭიდროდაა დაკავშირებული [Polenz, 1963: 36]. სტილის კრიტიკოსებმა და ენის სიწმინდის დამცველებმა XIX საუკუნის ბოლოდან გაამახვილეს ყურადღება გერმანული ენის განვითარების ერთ მნიშვნელოვან ტენდენციაზე, რომელიც აღინიშნება როგორც „სუბსტანტივიზაცია“ (Substantivierung), „ნომინალიზაცია“ (Nominalisierung). გერმანული ენის განვითარების ამ ტენდენციაზე მსჯელობისას მეცნიერებს მხედველობაში ჰქონდათ ის ენობრივი ერთეულებიც, რომლებიც დღეს ფუნქციურზმნიანი შესიტყვებების სახელწოდებით არის ცნობილი.

გერმანულ ენათმეცნიერებაში ფუნქციურზმნიანი შესიტყვებებით დაინტერესების პირველი ეტაპი სტილისტური ნიშნით შეფასების პერიოდია და ხაზი ესმება შესიტყვებებს, როგორც ბიუროკრატიული სტილის, ე. წ. „მმართველი სამყაროს ენის“ (Sprache der verwalteten Welt) გამოხატულებას. სტილის კრიტიკოსები და ენის სიწმინდის დამცველები შესიტყვებებს უარყოფით მოვლენად აფასებდნენ, რომელიც საფრთხეს უქმნიდა გერმანული ენის განვითარებას და იძლეოდნენ რეკომენდაციებს, არ გამოეყენებინათ ისინი. ამ დროისათვის ნაკლებად გვხვდება შესიტყვებათა შესწავლა გრამატიკულ ასპექტში, მათი სინტაქსური და სემანტიკური თავისებურებების კვლევა. ეს პერიოდი გრძელდება XX საუკუნის 60-იან წლებამდე. ამის შემდგომ მოხდა შესიტყვებათა კვლევის თანდათანობით გადატანა სტილისტიკის კვლევის სფეროდან გრამატიკის სფეროში. ამ მხრივ აღსანიშნავია პეტერ ფონ პოლენც, ჰერბერტ კოლბი და კარლჰაინც დანიელსი, რომლებმაც გარდატეხა მოახდინეს შესიტყვებათა კვლევაში, აღმოაჩინეს შესიტყვებათა დამოუკიდებელი სემანტიკური ღირებულება და სინტაქსური ფუნქციები და გაამართლეს მათი არსებობა ენაში იმ თვისებების გათვალისწინებით, რასაც შესიტყვებები ავლენენ შესაბამისი მარტივი ზმნებისაგან განსხვავებით.

თანამედროვე გერმანულ ენაში ფუნქციურზმნიანი შესიტყვებები გვხვდება თითქმის ყველა ფუნქციურ სტილში: უმეტესად ოფიციალურ, სამეცნიერო და პრესის ენაში, ასევე მხატვრულ ლიტერატურაში. სხვადასხვა სფეროში განსახვავებულია მათი გამოყენების სიხშირე.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. Guttmacher K., – Die Stellung der Funktionsverbgefüge im deutschen Verbsystem. Dissertation zur Erlangung des akademischen Grades eines Doktors des Wissenschaftszweiges an der Gesellschaftswissenschaftlichen Fakultät des wissenschaftlichen Rates der Friedrich-schiller-Universität Jena. Vorgelegt von Karla Guttmacher. Geboren am 16.7.1942 in Jena. Tag der Verleihung des Doktorgrades: 15.12.80.
2. Daniels K.,– Substantivierungstendenzen in der deutschen Gegenwartssprache. Nominaler Ausbau des verbalen Denkkreises. Sprache und Gemeinschaft. Studien / Band III. Pädagogischer Verlag Schwann. Düsseldorf .1963.
3. Helbig G., – Probleme der Beschreibung von Funktionsverbgefügen im Deutschen. In: Deutsch als Fremdsprache 16, 1979. S. 273-285
4. Heringer H. J., – Die Opposition von „kommen“ und „bringen“ als Funktionsverben. Untersuchungen zur grammatischen Wertigkeit und Aktionsart. Sprache der Gegenwart, Schriften des Instituts für deutsche Sprache in Mannheim. Band III. Pädagogischer Verlag Schwann. Düsseldorf. 1968.
5. Jie Y., – Funktionsverbgefüge im heutigen Deutsch. Eine Analyse und Kontrastierung mit ihren chinesischen Entsprechungen. Julius Groos Verlag, Heidelberg. 1986.
6. Polenz P. Funktionsverben im heutigen Deutsch. Sprache in der rationalisierten Welt. Beihefte zur Zeitschrift „Wirkendes Wort“. Pädagogischer Verlag Schwann. Düsseldorf. 1963.
7. Relleke W. Funktionsverbgefüge in der althochdeutschen Literatur. Rodopi N. V.. Amsterdam. 1974.

Salome Shavgulidze

Akaki Tsereteli State University

Lexical Units with Functionalverbs for German Language Development in a Historical Context

Abstract

The existence of functionalverbs is confirmed by scientists at different stages of German language development. An event whose origins are recorded in the early stages of language development is not unique to the German language. The fact, that the number of words in the German language has been increasing over the centuries confirms the tendency of its development from a synchronic to an analytic structure.

In the process of diachronic language development, there are certain periods when the tendency of nominalization and use of words is more pronounced than in other sections.

The development of functionalverbs into a systemic phenomenon is thought to have taken place in the XVIIIth century. They are recorded in the scientific literature and the language of governance, as well in the fiction.

There was a development of the German language's internal potential and analytical structure in the face of changed living conditions.

Many factors contribute to the widespread use of functional expressions in Modern German. They are found in almost all functional styles: mostly in official, scientific and press languages, as well as in fiction.

Key words: lexical units with functionalverbs, German language, official, scientific and press languages

რეცენზენტი: პროფესორი ლ. კირიკა